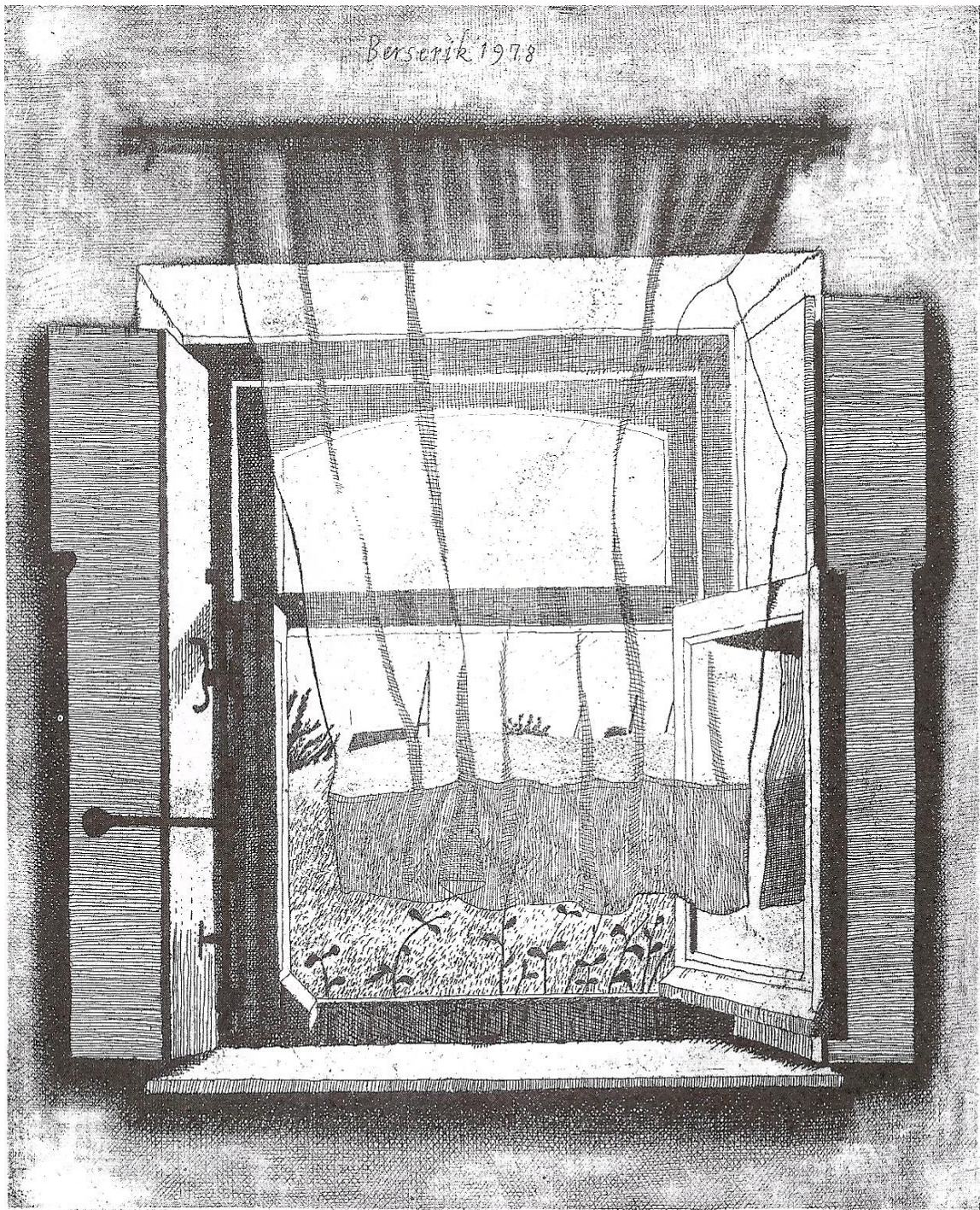

Realisme met een vleugje vervreemding

Over Hermanus Berserik en zijn etsen

Belgies raampje 1978 / Lijnets in koper, 250 x 220 mm / Eigen druk

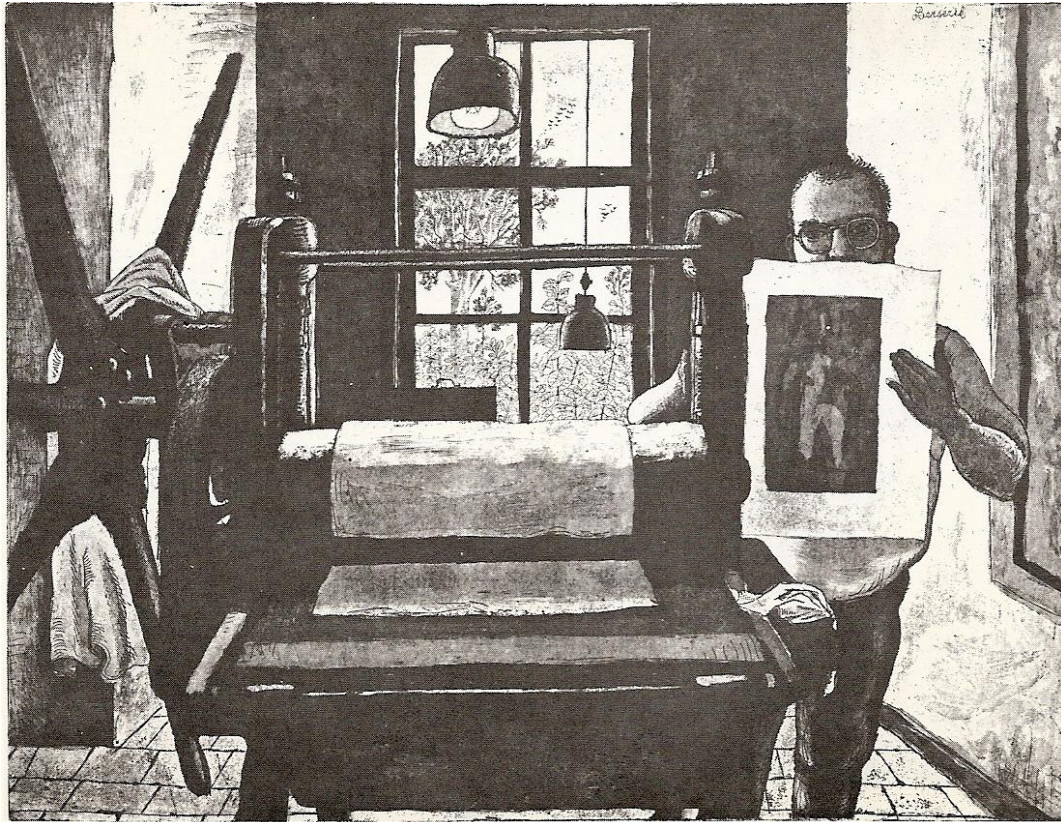
"Willst du das Unsichtbare fassen, dringe, so tief du kannst, ein in das Sichtbare. Es handelt sich für mich immer wieder darum, die Magie der Realität zu erfassen und diese Realität in Malerei zu übersetzen. Das Unsichtbare sichtbar machen durch die Realität. Das mag vielleicht paradox klingen - es ist aber wirklich die Realität, die das eigentliche Mysterium des Daseins bildet! "

Max Beckmann (1938)

Pieter C. Vis , studentnummer 3067785
Onderzoekwerkgroep II beeldende kunst voor 1800,
cursus 2007-2008 Het nieuwe Rijksmuseum
Docent: Drs Gijsbert van der Wal,
Onderwijsinstituut: Kunstgeschiedenis en Muziekwetenschap
Universiteit Utrecht

Rhenen, 14 juli 2008

Realisme met een vleugje vervreemding¹

Figuur 1 Zelfportret in atelier, 1960 • ets – suikeraquatint in zink, 296 x 383 mm

'Grafiek maken was voor mij makkelijker dan het schilderen. Een gebied om te "relaxen", nieuwe ideeën op te doen. Grafiek heeft ook het voordeel dat je er zo goed mee bezig kunt zijn, (drukken, platen en stenen prepareren, facetten slijpen enz.) zonder dat er direct "kunst" hoeft te ontstaan. Men kan het "scheppen" eens een tijdje uitstellen'.²

Herman Berserik had plezier in het gebruikmaken van de technische mogelijkheden, die gepaard gingen met zijn voorliefde voor oud drukwerk en zijn behoefte aan een stevige vorm.

¹ Citaat wordt toegeschreven aan de recensent Ru Penning, een uitspraak waarin Berserik zich wel kon vinden

² Berserik, Hermanus, *Overzichtstentoonstelling Hermanus Berserik schilderijen grafiek tekeningen*, 's Gravenhage 1973 p. 12

In zijn *Zelfportret in atelier* heeft Berserik zichzelf afgebeeld in de ruimte waar hij het liefst werkte en zwoegde. Deze ets werd bekroond met de Jacob Marisprijs die hem voor de tweede maal werd toegekend. Hermanus, Bers voor intimi, was nog niet zo lang in het bezit van deze grote pers. Meer financiële armslag stelde de kunstenaar in staat om een Krause-etspers te kopen - toch een forse investering voor een armlastige - en prenten op groot formaat af te drukken.

Figuur 2 Zwangere vrouw, 1951
ets op zink,
280 x 195mm*

Herman Berserik, geboren in 1922 te Den Haag, kwam uit een middenstandsgezin - vader had een schoonmaakbedrijf - waarbij het geld niet voor het oprapen lag. Hermans besluit om naar de tekenacademie te gaan viel niet in goede aarde bij zijn ouders: hij was immers gezakt voor zijn mulo-eindexamen en vooral moeder had grote moeite met zijn keuze. Uiteindelijk werd hij door zijn vader, die in zijn vrije tijd grote meesters naschilderde, gesteund en ging in 1939 naar de toen nog niet Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. De Academie was (en is) een gedegen opleiding waar Herman onder de strenge leiding van leraren als Paul Citroen, Han van Dam en Willem Rozendaal vooral het schildersvak leerde. De techniek van het etsen werd enigszins stiefmoederlijk behandeld.

Pas na de oorlog konden de jonge alumni in aanraking komen met werken van grote kunstenaars als Picasso en Rouault. Herman bezocht als een van de eersten Parijs vlak na de bevrijding. De technische kwaliteiten, formaten en andere manieren

van etsen maakten op hem veel indruk. De omstandigheden begin vijftiger jaren, toen er nauwelijks een markt voor schilderijen was - de wederopbouw had immers de hoogste prioriteit - dwongen de jonge Berserik zich meer met het etsen bezig te houden. Dat hij er aanleg voor had was al duidelijk geworden door de toekenning van de Jacob Marisprijs in 1952 voor zijn ets *Zwangere vrouw*. Echtgenote en muze Mien Voûte stond model en komt in deze periode meerdere malen voor op etsen die in dezelfde stijl zijn gemaakt. Er is enige verwantschap met tekeningen van Picasso uit de twintiger jaren van Strawinsky en Bakst, wat niet zo verwonderlijk is omdat Herman een groot bewonderaar van deze kunstenaar was.

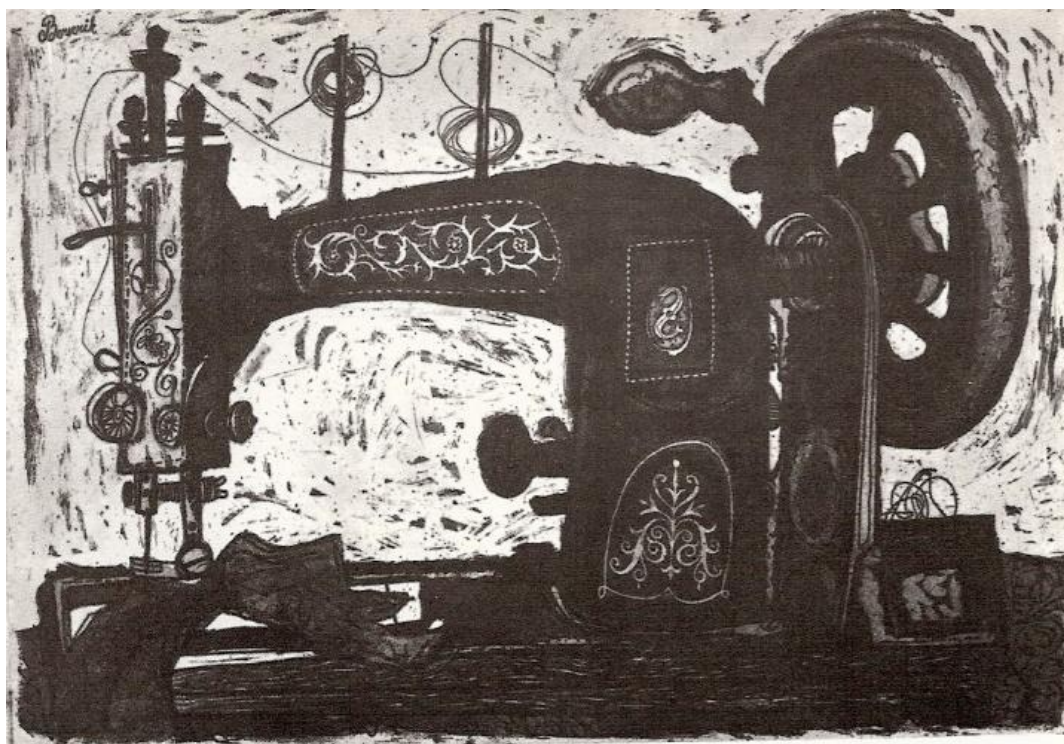
Vanaf 1951 kwamen er reacties gericht tegen de meer in aanzien staande abstracte kunst. Bewegingen als 'Verve' en 'De Realisten' verenigden kunstenaars die zich vooral op het figuratieve vlak wilden manifesteren. Nicolaas Wijnberg vroeg zijn goede vriend Herman deel te nemen aan 'De Realisten', wat een stroomversnelling teweeg bracht in Berseriks carrière.

Het was voor de jonge kunstenaar een belangrijke periode, waarin hij door zijn veelvuldige contacten met zielsverwanten geïnspireerd werd om te zoeken naar een eigen vormtaal. Zo werd een dominant thema de weergave van 'objets trouvés', voorwerpen uit een recent verleden zoals oud speelgoed, naaimachines, oude gebruiksvoorwerpen. Tegelijkertijd leerde Herman zich door het lezen van boeken en veel experimenteren een aantal etstechnieken aan, waaronder aquatint, vernismou en diepetsen.

Figuur 3 Picasso,
Leon Bakst en
Igor Strawinsky,
1920

Figuur 5
Panem et Singerem,
1956
ets –aquatint –
vernis mou in zink,
340 x 492 mm

Uit die periode stamt zijn bekende *Panem et Singerem*³, waarvan de titel ontleend is aan een strofe uit Paul van Ostaijens *Huldegedicht aan Singer*. Deze ets is zowel een blijk van zijn inmiddels aanzienlijk gegroeid technisch kunnen als van zijn nieuwe stijlopvatting. Het opgerolde garen en linnenweefsel is gemaakt met behulp van vernis-mou, de vlakken door aquatint en de versiering op de machine is met een etsnaald aangebracht. Opvallend is de sterke contrastwerking: diepzwarte vlakken, die met een kwast losjes zijn aangebracht op een witte achtergrond. De vlekken rondom de machine suggereren beweging en geven daarmee dynamiek aan de voorstelling. Er is weinig dieptewerking en het wiel is nogal fors uitgevallen. Het is bijna een karikatuur van een naaimachine, wat overigens geheel in overeenstemming is met de bedoeling van de dichter.

De prent is door omvang en details uitermate boeiend en door de overheersende diepzwarte vlakken minder

vrolijk dan op het eerste gezicht lijkt. In *Panem en Singerem* is goed zichtbaar dat Berserik zijn eigen realisme ontwikkelt.

Hoewel hij vaak zwarte vlakken maakt met behulp van aquatint, hanteert Hermanus ook andere technieken, zoals in

Figuur 4
Horloges over het Westland, 1958,
Ets - aquatint op
zink, 245 x 295
mm

Horloges over het Westland, waar vooral de etsnaald gebruikt is. Hij beschikt immers over een groot tekentalent en de stapels schetsboeken in zijn nalatenschap zijn hiervan stille getuigen. Zijn naaste omgeving kent hem als iemand die onophoudelijk tekende en het zijn ook deze schetsen die aan de basis stonden voor zijn ontwerpen. De naaimachine zou op verschillende momenten in Berseriks oeuvre terugkomen, waarbij hij steeds kleine veranderingen in de voorstellings-

³ Door Herman Berserik in sommige publicaties ook *Panum en Singerum* genoemd, maar dit is noch in overeenstemming met de tekst van Van Ostaijen, noch met de regels van de Latijnse grammatica.

wijze aanbrengt. De machine wordt wel steeds gepolijster door zijn betere beheersing van het ambacht.

Berserik heeft veel gereisd, mede dankzij stipendia van KLM en het Prins Bernhard Cultuurfonds. De vele tekeningen tonen zijn brede interesse voor wat hij onderweg tegen kwam. Toch zijn er maar weinig voorbeelden van schetsen die geleid hebben tot etsen of schilderijen. De *Tram*

Figuur 7
Tram in Tunis, 1960
Ets - aquatint op
zink, 310 x 385
mm

in Tunis is een van de uitzonderingen. De meeste inspiratie putte Herman uit zijn dagelijkse omgeving van alledaagse dingen. Toen hij bijvoorbeeld naar Brugge

ging tekende hij niet het Belfort, maar de frietkraam die er voor stond.⁴

In 1958 werd Berserik benoemd als docent aan de Academie van Beeldende Kunst in 's-Gravenhage. Het is slechts een aanstelling voor één dag, maar de benoeming heeft tweërlei effect. Meer financiële zekerheid en de kennismaking met collegadocent Dirk van Gelder, een begaafd graficus. Met de laatste heeft Herman veel kennis uitgewisseld over het ambacht van het etsen⁵, alleen deelde hij niet onderwerpkeuze van Dirk, die vooral de natuur als inspiratiebron gebruikte.

De zestiger jaren kunnen misschien wel als de beste scheppingsperiode van Berserik aangemerkt worden. De verfijning van zijn techniek, de originaliteit van de onderwerpkeuze en compositorische invallen leiden tot een reeks van opmerkelijke en vooral ook grote prenten.

Zo is de serie over de Deltawerken met als een van de mooiste prenten *Deltawerken, Vrouwenpolder* een goed voorbeeld uit deze periode.

Figuur 6
Deltawerken
Vrouwenpolder
1960
Ets - aquatint op
zink,
250 x 315 mm

⁴ Haan, Jacques de, *Herman Berserik etsen en tekeningen*, Amsterdam 1963 p. 51

⁵ Informatie van Françoise Berserik, interview 19 juni 2008

De grote pijpleidingen met afsluiters vormen een dominante zwarte repoussoir, die een dreigend karakter aan de voorstelling geeft. Dit laatste wordt enigszins afgezwakt door de arbeiders op de achtergrond en door de wimpel die energiek in de harde wind staat te wapperen. Het opgespoten zand heeft grillige structuren. De omvang van de buizen op de voorgrond en de kleine schepen in de verte geven een enorme dieptewerking, alsof er via een groot-hoeklens getekend is.

Het is weer typisch Herman Berserik, die vooral gefascineerd is door de techniek en het ambachtelijke van de Deltawerkzaamheden, maar ook niet kan nalaten mensjes af te beelden. 'Het landschap is pas interessant als er mensen in gaan knoeien' is een van de gevleugelde uitspraken van Bers.⁶

In de zeventiger jaren komen speelgoed en vooral poppen vaak voor als thema.

Figuur 9 Zeg maar dag met je handje 1977, ets - suikeraquatint in koper, 257 x 426 mm

Zelf heeft Herman in zijn uitgave voor zijn zestigste verjaardag vrij uitvoerig geschreven over het drukproces van de ets *Zeg maar dag met je handje*.⁷ Voor deze opdracht van de Haagse Kunstkring heeft Berserik zes staten gemaakt, waaruit blijkt dat de kunstenaar veel belang hechtte aan de juiste verhouding tussen zwart en grijsinten. Zo toont de vierde staat een te donkere arm, die hij door voorzichtig

schrapen en polijsten weer lichter weet te maken. Ook is het opmerkelijk dat hij in de eerste staat het haar met een naald fijntjes heeft getekend, maar dat dit in de definitieve versie bijna helemaal door aquatint is zwart gemaakt.

In 1973 koopt de kunstenaar een boot en vanaf die tijd komen haven-, zee- en kustgezichten veelvuldig voor. De klare lijn van zijn vroegste prenten komt in de tachtiger jaren vaker terug in zijn etsen,

Figuur 8 Hellevoetsluis 1981, ets in koper, 184 x 237 mm

zoals *Hellevoetsluis*. Ook in dit landschap of zeegezicht kon Berserik niet zonder de mens, want er staan op de wal enkele figuurtjes over de zee te turen. Het is ogenschijnlijk een eenvoudige compositie, maar er is geraffineerd gespeeld met de afwisseling van zwarte en witte figuren en landschapelementen, die tegenlicht suggereren, maar tegelijkertijd ook gebruikt worden om verschillende vogelsoorten te laten zien. In vroegere etsen gebruikt hij het tegenlicht compromislozer door alle figuren zwart tegen een witte achtergrond af te beelden.

In 1978 besluit Berserik afscheid te nemen van de Koninklijke Academie om zich geheel te wijden aan zijn vrije werk. Inmiddels heeft hij naam gemaakt als schilder en kan hij leven van de kunst door het illustreren van boeken, het ontwerpen van toneelkostuums, decors, gevelschilderingen en mozaïeken, en de verkoop van zijn prenten. In 1982 wordt hij benoemd tot Officier in de orde van Oranje Nassau. Ook is zijn schrijftalent ontdekt, waarvan hij blijk geeft in vele artikelen in *Pulchri*, het verenigingsorgaan

⁶ Haan, Jacques de, *Herman Berserik etsen en tekeningen*, Amsterdam 1963 p. 53

⁷ Berserik, Hermanus, *Drie en veertig etsen, negen litho's door hem uitgegeven ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag*, Rijswijk 1981 p.

van het schildersgenootschap Pulchri, die in 1986 deels gebundeld worden in *Bladvulling*. Het boekomslag is ontworpen door zijn dochter Françoise.

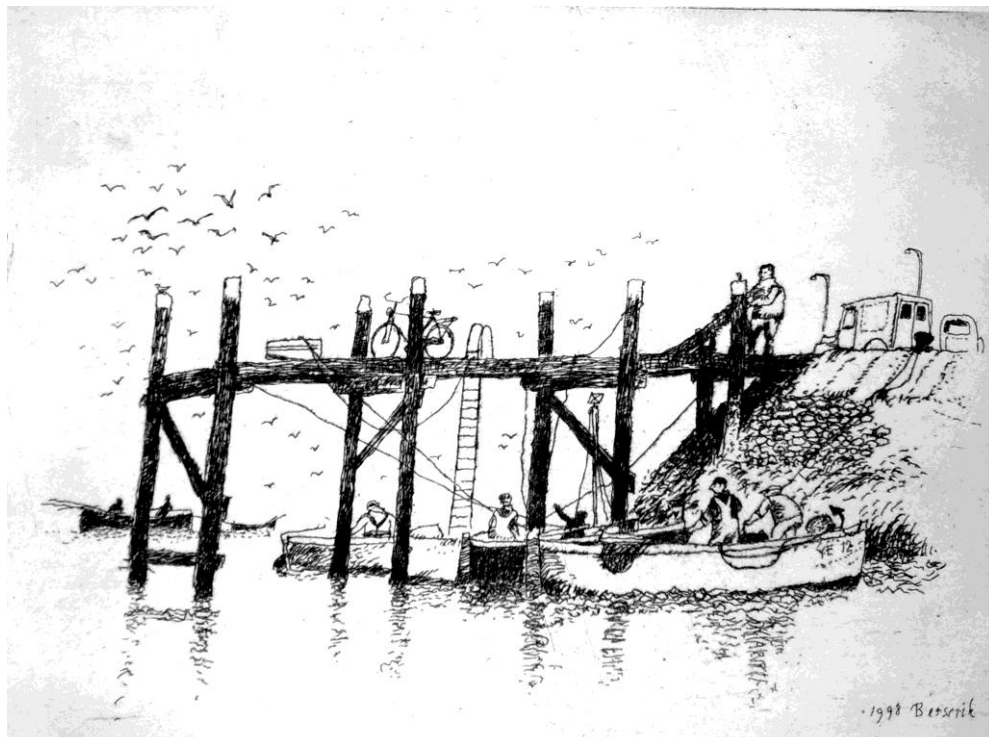
Gedurende de tachtiger jaren laat Berserik een reeks van etsen het daglicht zien, die zowel qua stijl als onderwerp een grote variëteit vertoont. Hij beheerst de ets- en druktechniek volledig, wat hem in staat stelt zowel contrastrijke stillevens van gewone huishoudelijke voorwerpen als ragfijne vitrages te maken (zie *Belgisch raampje* op het voorblad). Misschien missen deze prenten de spontaniteit van zijn werk uit de zestiger jaren, maar ze getuigen van een grote vakbekwaamheid en vindingrijkheid, die immers ook een belangrijk deel uitmaken van het kunstenaarschap.

In de negentiger jaren wordt Herman getroffen door een ernstige oogziekte die hem geleidelijk het werken onmogelijk maakt. Ontroerend is zijn laatste ets (figuur 10) in 1998, waarop zijn aarzelende lijnvoering getuigt van het feit dat hij nauwelijks meer kon zien.

In 2002 overleed hij in Den Haag, tachtig jaar oud, een erfenis achterlatend van

ruim 400 prenten, naast schilderijen, mozaïeken, talloze illustraties en enige monumentale werken in zijn woonplaats en omstreken.

Hermanus Berserik was een groot bewonderaar van Max Beckmann. Dat heeft misschien te maken met de opvatting van Beckmann – zoals in het citaat op pagina 1 verwoord – dat men om het onzichtbare te begrijpen zo diep mogelijk in het zichtbare moet binnendringen. Berserik overwoog ieder detail van zijn voorstellingen en vond in alledaagse dingen iets wonderlijks, iets vervreemdends. Deze opvatting heeft een opmerkelijk en rijk geschakeerd oeuvre opgeleverd. Françoise Berserik is bezig alle werken van haar vader te beschrijven om hierover een boek te publiceren. Ik wacht met spanning op deze uitgave.

Figuur 10 Zeeland?, 1998 ets

LITERATUUR

- Berserik, H. *Bladvulling*, Den Haag 1986
- Berserik, H. *Drie en veertig etsen, negen litho's door hem uitgegeven ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag*, Rijswijk 1981
- Berserik, H. *Overzichtstentoonstelling Hermanus Berserik schilderijen grafiek tekeningen*, 's Gravenhage 1973
- Haan, J. d. *Herman Berserik etsen en tekeningen*, Amsterdam 1963
- Sillevis, J. *Hermanus Berserik 's Gravenhage* 1983
- Sillevis, J. 'Op zoek naar een verloren tijd', *Jaarboek Geschiedkundige Vereniging Die Haghe* Nr. (2003), pp. 206-208
- Vos, C. 'Biografie Hermanus Berserik', Nr. (2004)
- Vos, C. 'Stijl en iconografie in de toegepaste kunst van De Realisten', *Scriptie ten behoeve van het doctoraal examen Kunstgeschiedenis Universiteit Amsterdam* Nr. (1984), pp. 64-68
- Vos, C. 'Zelfportret in Atelier', $\frac{3}{4}$ *Olifant*, uitgave van de stichting *Grafisch Atelier Alkmaar* Nr. (2005), nr 7, Maart 2006